

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พื้นที่ป่าไม้ทางภาคเหนือของประเทศไทย เป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของประเทศ ทั้งนี้เพราะองค์ประกอบต่างๆ เช่น พืชพรรณ ดิน น้ำ และลักษณะกายภาพอื่นๆ ที่ประกอบด้วยชนิด ปริมาณ สัดส่วน และหน้าที่ที่เหมาะสม ก่อให้เกิดสมดุลของระบบนิเวศน์ แต่เนื่องจากในระยะเวลา ผ่านมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน การพัฒนาในด้านต่างๆ ประกอบกับการเพิ่มขึ้นของประชากร และสถานะ ความกดดันทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนจนถึงความจำเป็นที่ต้องนำทรัพยากรอื่นมาใช้ในการ พัฒนาประเทศ ทำให้ทรัพยากรโดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าไม้ที่เคยมีอยู่อย่างสมบูรณ์ในอดีต ได้ถูกใช้ไปโดยไม่ได้ก่อประโยชน์สูงสุด ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและก่อให้เกิดปัญหา ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรและที่ดินป่าไม้ ทั้งในส่วนราชการกับส่วนราชการด้วยตนเอง และส่วนราชการกับเอกชนตลอดจนประชากรในท้องถิ่น กลายเป็นปัญหาเรื้อรัง ผูกพันทั้งด้าน การเมือง เศรษฐกิจและสังคม

จากสภาพป่าที่เอื้ออำนวยต่อความหลากหลายที่เป็นเสมือนสภาพแวดล้อมในการดำรงชีพ ของชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่ามาเป็นระยะเวลายาวนาน ชุมชนเหล่านี้ได้สร้างกฎเกณฑ์บางอย่างที่ ได้พัฒนาขึ้นมาร่วมกัน สำหรับควบคุมและจัดการทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพในสังคมชุมชนแต่ละ ชุมชน โดยเฉพาะชุมชนดั้งเดิมที่มีอายุ 50 - 100 ปี ขึ้นไป เป็นชุมชนที่พึ่งพิงกันเองในรูปแบบการ จัดการทรัพยากรที่ขึ้นอยู่กับระบบวัฒนธรรม ความเชื่อ ภายใต้ความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติ และระบบอาวุโสตามประเพณีสืบทอดมา (เสน่ห์ จามริก, 2536: 159 - 161)

จากพื้นฐานความเข้มแข็งทางสังคมวัฒนธรรม โดยมีหลักความเชื่อพิธีกรรมและ วัฒนธรรมของชนเผ่าเป็นหลัก ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติ อย่างต่อเนื่อง ผลกระทบที่เกิดขึ้นได้ผลักดันให้ชุมชนของชาวเขาบางเผ่าพันธุ์ปรับตัวในหลายด้าน ทั้งเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง รวมทั้งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยนำเอาหลัก ความเชื่อ จารีตประเพณีมาสร้างเป็นภูมิคุ้มกันตามภูมิปัญญาของแต่ละเผ่าพันธุ์ เพื่อความอยู่รอด ร้างเอกลักษณ์ทางสังคม วัฒนธรรม และเพื่อแสดงศักยภาพและการปรับตัวของชุมชน

ในการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ได้รับการยอมรับสิทธิในการดูแลและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น คือ สิทธิชุมชน ที่ไม่ใช่ปรากฏการณ์ใหม่แต่อย่างใด

เอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ มีขอบข่ายกว้างขวางในบริบทของวัฒนธรรมเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ องค์ประกอบของชุมชนชาวเขามีสัญลักษณ์หลายประการที่สื่อสารความหมายของเอกลักษณ์ประจำเผ่าพันธุ์ จารีตประเพณี ความเชื่อ วิถีชีวิต คือ อุดมการณ์ทางอำนาจของระบบความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจในการประกอบพิธีกรรมเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ อำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชนร่วมกัน ภูมิปัญญาประจำเผ่า และความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ ผู้ที่มีอำนาจควบคุมสัญลักษณ์เหล่านี้ เป็นชนชั้นนำของชุมชน (Elite Group) ได้แก่ กลุ่มอาวุโสของหมู่บ้าน ซึ่งหมายถึง กลุ่มผู้นำการอพยพ และผู้มีอายุที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านมาเป็นเวลานานแล้ว กลุ่มหมอผี หมอคาตา หมอยา ผู้นำประกอบพิธีกรรมและหัวหน้าหมู่บ้าน

การเปลี่ยนแปลงในชุมชนชาวเขามีความเคลื่อนไหวไปพร้อมๆ กัน ทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ทั้งนี้เนื่องจากลักษณะการพึ่งพาและสอดแทรก (Interdependence and Interpenetration) ระหว่างด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชาวเขา ไม่สามารถแยกแยะออกจากกันโดยเด็ดขาด การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ที่สามารถเกิดขึ้นเองได้ตามธรรมชาติ และเป็นผลงานที่เกิดจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ ของหน่วยงาน ผลกระทบที่เกิดขึ้นในแต่ละชุมชนขึ้นอยู่กับสถานภาพ และบทบาทของกลุ่มชนในสังคมที่คงความเข้มแข็งของค่านิยมจารีตของเผ่าพันธุ์มากน้อยเพียงใดหรือมั่นคงเพียงใด เพราะความมั่งคั่งทางเผ่าพันธุ์เข้มแข็งจะผลักดันให้สมาชิกส่วนใหญ่ยินยอมพร้อมใจที่จะเสียสละ ประพฤติปฏิบัติในวิถีทางซึ่งเป็นบรรทัดฐานของสถาบันประจำเผ่าพันธุ์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2530: 6)

ประเด็นปัญหาที่ผู้วิจัยสนใจทำการศึกษา คือ การกำหนดเป้าหมายและทิศทางความสัมพันธ์ในการจัดการทรัพยากรของชุมชนปกกาะงูที่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ที่ประยุกต์ใช้กับการจัดการป่าโดยภูมิปัญญาของชุมชน กับบริบทกฎหมายของรัฐ ที่เกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดิน และสิทธิในการใช้ทรัพยากรพื้นที่สูง เนื่องจากชุมชนปกกาะงูห้วยหินลาดใน ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เป็นชุมชนที่มีศักยภาพสูง ดูแลจัดการผืนป่ากว่า 10,000 ไร่ ตลอดจนการสร้างเครือข่ายร่วมหมู่บ้านใกล้เคียงในการดูแลจัดการพื้นที่ป่าตามประเพณีของชนเผ่าตนเอง โดยมีเป้าหมายชัดเจนเพื่อรักษาประเพณี พิธีกรรมของชนเผ่า ในการรักษาดิน น้ำ และผืนป่า กล่าวคือ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะหยิบประเด็นปัญหาข้างต้นมาศึกษาถึง ความสำคัญในเชิงบริบทพื้นที่ ความสำคัญเชิงทฤษฎีและความสำคัญในเชิงพัฒนา

ความสำคัญในเชิงบริบทพื้นที่ บทบาทภาครัฐได้พยายามผลักดันสอดแทรกแนวทาง อนุรักษ์ป่าเข้าสู่ชุมชนในรูปแบบป่าชุมชน ทั้งๆ ที่ชุมชนปกกาะงอห้วยหินลาดใน มีการจัดการ ฝืนป่ามายาวนานสืบทอดจากบรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน

ความสำคัญเชิงทฤษฎี รูปแบบทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร โดยมุ่งเน้นให้ ความสำคัญกับการจัดการโดยรัฐและเอกชน ซึ่งแสดงออกในรูปของระบบกรรมสิทธิ์โดยรัฐ และ กรรมสิทธิ์เอกชน เป็นไปตามหลักสากลของกระแสการพัฒนาตามระบบทุนนิยม และรูปแบบ ทฤษฎีที่มุ่งให้ความสำคัญกับการจัดการโดยชุมชน การจัดการรูปแบบทฤษฎีทั้งสองรูปแบบไม่มี ข้อยุติในเรื่องของประสิทธิภาพ ประสิทธิผล และความเป็นธรรมในการจัดการทรัพยากร ในส่วน การจัดการโดยชุมชนของปกกาะงอห้วยหินลาดใน จึงเป็นการแสวงหาความเข้าใจทางทฤษฎี การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนอีกรูปแบบหนึ่ง

ความสำคัญในเชิงการพัฒนา การจัดการทรัพยากรภาครัฐ เริ่มมีแนวโน้มส่งเสริมบทบาท ของชุมชนให้มีส่วนร่วมมากขึ้นตามลำดับ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญ เพราะการจัดการทรัพยากรเป็นเรื่อง ของอำนาจ การมีส่วนร่วมจึงมีความหมายที่เกี่ยวเนื่องกับอำนาจในการจัดการทรัพยากร การศึกษาในเรื่องนี้จะทำให้เข้าใจถึงปัญหาและอุปสรรคในการมีส่วนร่วมจัดการพื้นที่ป่าของชนเผ่า ในชุมชนซึ่งจะส่งผลให้สามารถผลักดันนโยบายและทิศทางการพัฒนาสังคมได้ดียิ่งขึ้น

จากความสำคัญของปัญหาดังที่กล่าวไป ผู้ศึกษาได้ตั้งปัญหาการวิจัยว่า

1. การเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนมีเงื่อนไขอะไร ภายใต้กรอบนโยบายและกฎหมาย ของรัฐ โดยมีหน่วยวิเคราะห์อยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายของรัฐ กับระบบการจัดการ ของชุมชน
2. อะไรเป็นข้อบ่งชี้ให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ และการปรับตัวของชุมชนที่กลายเป็น ข้อจำกัดของทรัพยากรในปัจจุบัน

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. ศึกษาประเพณีและแนวปฏิบัติที่เป็นกลไกในการจัดการป่าชุมชนของชาวปกกาะงอ
2. ศึกษาเรื่องสิทธิตามกรอบประเพณีของปกกาะงอ
3. วิเคราะห์เงื่อนไขทางกฎหมายของรัฐในด้านป่าไม้และการปรับตัวของการจัดการ ป่าชุมชน

1.3 กรอบความคิดที่ใช้ในการศึกษา

ผู้ศึกษาใช้กรอบความคิดทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในการวิเคราะห์การปรับตัวของชุมชนป่ากะญอ ในการจัดการทรัพยากรภายใต้บริบทกฎหมายของรัฐ โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนด้วยกันเอง และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรภายใต้กระแสการพัฒนารอบด้านที่มุ่งเข้าสู่ชุมชนในรูปแบบของการสอดแทรก การบังคับใช้กฎหมายและการผลิตเข้าสู่กระบวนการเชิงพาณิชย์ สร้างผลกระทบต่อชุมชนและทรัพยากรเป็นอย่างมาก แนวคิดที่นำมาใช้สำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ 2 ประการ คือ

แนวคิดแรกคือ การควบคุมและจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเน้นว่าชุมชนท้องถิ่นสามารถดำรงอยู่ได้ จากการที่ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรด้วยกัน และทรัพยากรที่ใช้ในการผลิตทั้งที่ดิน ป่า แหล่งน้ำ และแรงงานในครัวเรือน มีการปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพของแต่ละชุมชน มีการวางกฎเกณฑ์สืบทอดเป็นประเพณีในการควบคุมและจัดการภายใต้ความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติและชุมชน ซึ่งถือได้ว่าการควบคุมและจัดการดังกล่าวเป็นการสืบทอดเพื่อที่จะใช้ทรัพยากรให้ยั่งยืน แบ่งปันกันอย่างเป็นธรรมในชุมชน อีกทั้งยังเป็นการใช้ทรัพยากรภายใต้หลักการเพื่อการยังชีพ ซึ่งเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างไม่เข้มข้น แสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของชุมชน แต่เมื่อชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐและความกดดันกระแสการพัฒนาทำให้ศักยภาพของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยเฉพาะการเข้ามาควบคุมและจัดการทรัพยากรของรัฐ

แนวคิดที่สองคือ หลักการเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ ซึ่งพบว่ามีอยู่หลายระบบ และที่สำคัญ คือ ระบบสิทธิการใช้และระบบทรัพย์สินส่วนรวม ระบบกรรมสิทธิ์เหล่านี้ได้พัฒนาจากจารีตประเพณีที่ชุมชนมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรเพื่อการยังชีพ แต่เมื่อรัฐเข้ามามีบทบาทในการจัดการป่า รัฐมุ่งแสวงหาความชอบธรรมตามกฎหมายของระบบกรรมสิทธิ์ รูปแบบทรัพย์สินของรัฐ ซึ่งรัฐเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์เด็ดขาดแต่เพียงผู้เดียว ในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน ในเชิงใช้ประโยชน์จากป่ารูปแบบเชิงพาณิชย์ เป็นการเปลี่ยนจากระบบชุมชนเป็นผู้ควบคุมและจัดการ มาเป็นระบบที่รัฐเป็นผู้ควบคุมและจัดการแทน ซึ่งจะมีผลต่อความมั่นคงในวิถีชีวิตที่สืบทอดมาแต่โบราณ ในเงื่อนไขที่ต้องดึงเข้าสู่ระบบการพัฒนาตามกระแสวัฒนธรรมเชิงพาณิชย์มากขึ้น ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขในการเข้าถึงทรัพยากร และปัจจัยการผลิตจากทรัพยากร เมื่อต้องเผชิญกับสถานะดังกล่าว ชุมชนจากที่ยึดติดอยู่กับความมั่นคงตามประเพณีที่ผูกติดกับกลุ่มเครือญาติ และชุมชนเช่นนี้กำลังสูญเสียศักยภาพไปกับการควบคุมทรัพยากรของรัฐ และกลุ่มการพัฒนาเพื่อปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชุมชนเข้าสู่ระบบสากลเชิงพาณิชย์มากขึ้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2539: 78 - 90)

กรอบคิดเหล่านี้ จะเป็นแนวทางการวิเคราะห์ และอธิบายถึงกลไกของการปรับตัว ชุมชนปกากะญอในการควบคุมและจัดการทรัพยากรภายใต้บริบทนโยบายของรัฐ อันเกิดจากความสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์

1.4 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ของชุมชนชาวปกากะญอ ในประเด็นเกี่ยวกับการปรับตัวในการจัดการทรัพยากรตามแบบประเพณี ภายใต้กรอบนโยบายของรัฐ ในพื้นที่ศึกษาร้านห้วยหินลาดใน หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านโป่ง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย มีประชากร 102 คน จำนวน 20 ครัวเรือน ประกอบอาชีพการเกษตรกรรมและสวนชา ที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจ และป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่ปุนน้อย ป่าแม่ปุนหลวง และป่าห้วยโป่งเหม็น